

УДК 371.013

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ СУЇЦИДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Паук М.М.

У статті йдеться про психологічні особливості аутоагресивної поведінки підлітків. Розкрито основні сутнісні аспекти феномену суїцидальності, встановлено базові мотиваційні причини скоєння самогубства підлітками. Акцентована загальна потреба системного психопрофілактичного і психокорекційного вирішення проблеми підліткової суїцидальності.

Ключові слова: аутоагресивність, суїцид, суїцидальна поведінка підлітків, психопрофілактика, психокорекція.

Постановка проблеми. Складнощі соціально-економічної ситуації в Україні потребують термінового вирішення питань психологічного захисту молоді, адже Україна ввійшла до групи країн з високим рівнем суїцидальної активності (більше 20 самогубств на 100 тисяч населення). У контексті найактуальніших проблем сучасної молодіжної політики на чільне місце висувається психологія девіантної, зокрема суїцидальної поведінки особистості, адже в умовах трансформаційного українського суспільства зауважується спалах різнотипних соціопатологій, які ускладнюють соціально-психічне життя особистості, вкрай негативно позначаючись на його гармонійності й комфортності. Численні особистісні девіації в ракурсі «агресія – аутоагресія» нагально потребують фундаментального наукологічного вивчення з метою встановлення теоретичного підґрунтя та емпіричних дослідницьких засад [1; 2; 4; 5; 8; 9].

Беззаперечна актуальність дитячої проблематики в суїцидології визначається нагальною потребою завдань профілактики самогубств серед учнівської молоді. Згідно з результатами соціально-психологічних досліджень, 27,2% дітей віком 10-17 років іноді втрачають бажання жити, 17,8% – вважають, що нікому немає до них діла, 25,5% – не завжди можуть розраховувати на допомогу близької людини, 51,9% – втрачають здатність самоконтролю в

ситуації конфлікту. Кількість дітей і підлітків, що наклали на себе руки, складає 12,7% від загальної кількості померлих за природних обставин, зокрема за кілька останніх років суїцид скоїли 14157 неповнолітніх, причому ця статистична інформація не включає суїцидальних спроб [2].

Психологічний аналіз суїцидальної поведінки в підлітково-му середовищі є першочерговим фактором необхідності забезпечення ефективної профілактики, яка в свою чергу є методом врегулювання небезпечної ситуації, що склалася. Очевидно, що абсолютна нівеляція явища суїцидальності нереальна, однак знизити кількість скоєних самогубств та спроб самознищення, використовуючи превентивні заходи, є цілком можливим і потрібним до виконання завданням.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Аналітичним вивченням проблеми суїциду займалися такі відомі вчені, як А.Адлер, Е.Дюркгейм, Е.Кюблер-Росс, К.Меннінгер, К.Юнг, Дж.Хіллмен, Г.Саллівен, Н.Фейбероу, З.Фройд, К.Хорні та ін.

Особливо значний внесок у психологічний аналіз суїцидальної поведінки та профілактики самогубств зробив Н.Фейбероу, який є президентом Міжнародної асоціації профілактики суїцидів і засновником міжнародного руху, діяльність якого сприяла організації більше, ніж 200 центрів профілактики самогубств у різних країнах світу.

Метою нашого дослідження є психологічний аналіз суїцидальної поведінки в підлітковому середовищі з метою встановлення типової симптоматики цієї гостро актуальної проблеми, становлення детермінаційного тла й окреслення ключових наукових підходів щодо профілактики й корекції цього аутоагресивного соціально-психологічного феномена.

Вкрай необхідною є розробка системи превентивних заходів

для роботи з дітьми, які належать до категорії суїцидального ризику. Для цього потрібно різнобічно дослідити передумови виникнення, причини формування суїцидальної поведінки, типи, види суїцидальності, її ознаки тощо.

Безперечно, підлітковий вік є найскладнішим, найсуперечливішим періодом особистісного становлення, адже змінюється соціальний статус підлітка, розширюються й інтенсифікуються його контакти, відбувається відносно звільнення від опіки батьків, переглядаються переконання та уявлення, формується нові світоглядні системи цінностей, поведінкові патерни тощо. Загалом, почуття дорослості й акцентоване ставлення до конструктивів власної самосвідомості (Я-концепція, образ Я, самооцінка тощо) як основні психічні новоутворення цього етапу онтогенезу можуть обмежуватися чи табуватися з боку соціального довкілля, що досить часто породжує агресивні поведінкові відповіді дитини у вигляді нонконформізму, вербальної або інструментальної агресії та інших імпульсивних форм особистісного психозахисту. Пубертатний вік є надзвичайно складним фактором прову агресії, а у випадку неможливості її зовнішнього «вивільнення» відбувається своєрідна сублімація як переключення на аутоагресивні настановлення, зокрема самокопірвання, самокартання чи навіть самогубство [4; 10].

Важливим завданням є встановлення місця соціально-психологічної дезадаптації в суїцидогенезі. Потрібно охарактеризувати особливості суїцидальної поведінки в підлітковому середовищі, шляхом встановлення основних характеристик цього вікового періоду (ускладнена соціальна ситуація розвитку, специфіка провідного виду діяльності, складнощі прояву основних психічних новоутворень (насамперед, почуття дорослості), пубертатні аспекти підліткової кризовості та багато інших дослідницьких напрямів). У тематичному контексті дослідження потрібно детально вивчити загальні характеристики підліткової депресії та підліткового суїциду, а також фактори, що стимулюють підліткову суїцидальність, насамперед з метою встановлення основних тенденцій та обґрунтування необхідності запровадження посиленних заходів психопрофілактики та психокорекції.

У концепції суїцидальної поведінки як наслідку соціально-психологічної дезадаптації особистості в умовах конфлікту, запропонованій А.Амбрумовою, виокремлені базові сутнісні ознаки суїцидальної поведінки особистості. Дослідниця стверджує, що антивітальні переживання – це міркування суб'єкта про абсурдність, приреченість людського життя, без виразного зосередження на власній смерті; роздуми про відсутність цінності життя, які висловлюються у формулюваннях: «жити не варто», «не живеш, а існуєш», де ще немає чітких уявлень про власну смерть, а є заперечення життя. Антивітальні переживання напряму пов'язані з формами особистісно обумовленого змісту суїциду, до яких відносять:

1). Протест, помста. «Протестні» форми суїцидальної поведінки виникають в ситуації конфлікту, коли об'єктивна його ланка вороже або агресивно настроєна по відношенню до суб'єкта, а зміст полягає в негативній дії на об'єктивну ланку. «Помста» – конкретна форма протесту, нанесення шкоди ворожому оточенню. Припускається наявність високої самооцінки і самоцінності, активну або агресивну позицію особистості з механізмом трансформації гетероагресії в аутоагресію;

2). Заклик. При суїцидальній поведінці типу «заклик» зміст полягає в активації допомоги ззовні з метою зміни ситуації. При цьому позиція особистості пасивна;

3). При суїцидах «уникнення» суть внутрішнього конфлікту полягає в загрози особистому або біологічному існуванню, якій протистоїть висока самоцінність особистості. Сенс такого типу повдінки – уникнення нестерпної ситуації шляхом самоусунення;

4). «Самопокарання» можна визначити як «протест у внутрішньому плані особистості» конфлікт при своєрідному розширенні «Я» інтеріоризації та співіснуванні двох ролей: «Я – судді» і «Я – підсудного»; знищення в собі ворога;

5). При суїцидах «відмови» ціль та мотив наближуються мотивом являється відмова від існування, а ціллю – позбавлення себе життя [1].

У фундаментальній праці вітчизняного психолога

В.Москальця здійснено різнотипну класифікацію аутоагресивної поведінки: непрямий суїцид, напівнавмисний суїцид, напівпереднавмисний суїцид, суїцидальний еквівалент, незавершений суїцид, парасуїцид та ін. [8].

Вважається, що суїцидом особистість намагається змінити обставини: позбавитися нестерпних переживань, нівелювати травмуючі умови, провокувати жалість і співчуття, добитися допомоги, привернути увагу до своїх проблем. Суїцидальна поведінка може забарвлюватися відчуттям помсти кривдникам, «які потім пошкодують», в ній можуть виявлятися риси патологічної упертості в переслідуванні мети за всяку ціну. Досить часто цей акт відчаю, коли особистості здається, що вона вичерпала всі свої сили і можливості вплинути на ситуацію. Маніпулятивні суїцидальні спроби засновані не на бажанні померти, а містять «крик про допомогу», тому однією з причин називають недостатній розвиток емоційної сфери психіки, що виражається у втраті чіткості й глибини розуміння основних понять та спрощення багатьох екзистенційно значущих уявлень. У дослідженні, присвяченому ресоціалізації та психореабілітації депривованої особистості, Я.Гшовським виокремлено феномен, що умовно названий як «демонстративно-протестна суїцидальність». Суть цього поняття зводиться до того, що депривовані підлітки-колоністи, які перебувають на найнижчих щаблях неофіційної ієрархії, проявляли поведінку, яка здебільшого зорієнтована не на реальне самогубство, а на показну, позірну протестність. Тобто це своєрідний останній «крик душі», яка захлинається у нестерпних умовах пенітенціарної установи і з ризиком для здоров'я вдається до крайніх заходів – намір до скоєння або й реальна спроба самогубства, здебільшого шляхом несмертельного пошкодження, перетинання вен і артерій або методом афіксії [4].

Найпотужнішим чинником психопрофілактики самогубств неповнолітніх є любов, турбота, піклування, розуміння, підтримка в сім'ї. Важливу роль у профілактиці суїциду в підлітковому середовищі повинна відігравати школа як навчально-виховна структура, що забезпечує збереження належного фізичного та психічного здоров'я учня, та педагог, який перебуває у безпосередньому тісному контакті з кожним окремо взятим учнем. Здійснюючи контрольну функцію, за процесом навчання та виховання, за належними умовами його здійснення, дбаючи про збереження фізичного, психічного здоров'я, та виступаючи гарантом надання якісної освіти, адміністрація школи повинна брати безпосередню участь у профілактиці самогубств у проблемному підлітковому середовищі [1; 2; 4; 6; 9; 10]. Загалом, розповсюдження суїциду та вік суїцидентів відображають морально-психологічне здоров'я суспільства, рівень його духовності та специфіку можливостей задоволення основних потреб життєдіяльності.

Висновки. Теоретико-емпіричні результати нашої дослідницької діяльності в окресленому тематичному ракурсі дають підстави зробити висновок про обов'язкову акцентуацію уваги на проблематиці взаємозв'язку підліткових агресивності та суїциду, насамперед з метою їхньої ефективної профілактики. Особливо важлива роль у вивченні підліткової суїцидальності повинна відводитися таким особистісним і психосоціальним детермінантам, які лежать у площині констатування відсутності у життєвому досвіді дитини ефективних поведінкових стереотипів розв'язання проблематичної, конфліктної ситуації, відсутності власного досвіду виходу із стресогенних обставин, когнітивний і комунікативний вакуум в ускладнених екзистенційних перипетіях.

На нашу думку, профілактика суїцидів серед підлітків повинна бути цілісною, структурованою та комплексною системою, яка б охоплювала всі дотичні до життєдіяльності підлітка сфери життєіснування, насамперед «психологічне поле» його сімейної та міжособистісної комунікації. Визначальним та найефективнішим засобом попередження суїциду слід вважати людський фактор: від виваженої професійної роботи і допомоги фахівців-психологів до партнерського й емпітайного ставлення батьків і референтного довкілля. Превенцію суїциду в підлітковому середовищі потрібно розпочинати з перебудови системи уявлень і ставлень до явища самогубства за допомогою розробки психолого-педагогічних рекомендацій батькам, педагогам, усім тим, хто має прямий чи опосередкований доторк до виховання сензитивної та ранимої підліткової психіки.

Література

1. Амбрумова А.Г. Диагностика и профилактика суицидального поведения детей и подростков: Методические рекомендации / Айна Гигорьевна Амбрумова. – М., 1993. – 150 с.
2. Збірник нормативних документів з безпеки життєдіяльності / М.В.Васильчук, М.К.Медвідь, Л.С.Сачков – К.: Фенікс, 2004. – 455 с.
3. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості / Ярослав Олександрович Гошовський . – Дрогобич: Коло, 2008. – 480 с.
4. Довлатянц О.О. Роль біологічних і соціальних факторів у суїцидальній поведінці дітей і підлітків. – Харків, 2004. – 250 с.
5. Допоможемо нашим дітям. Психологічні аспекти проблем неповнолітніх: профілактика та корекція / Упор. Л.Литвиненко. – К.: Логос, 2001. – 46 с.
6. Суїцидальна поведінка – деякі соціально-психологічні аспекти / О.Є.Єфімов, О.Є.Новік, Є.Б.Юрєв. – Харків, 2000 – 290 с.
7. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури / Сергій Дмитрович Максименко. – К.: Наукова думка, 1998. – 226 с.
8. Психологія суїциду / За ред. В.П.Москальця. – К., 2004. – 286 с.
9. Суїцид. Хрестоматія по суїцидології / Сост. А.Н.Моховиков. – К.: А.Л.Д., 1998. – 487 с.
10. Райс Ф. Психологія подросткового и юношеского возраста / Филип Райс. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.

Паук М.М.

Социально-психологические особенности феномена суицидальности в современных подростках

В статье идет речь о психологических особенностях аутоагрессивного поведения подростков. Раскрыты основные сущностные аспекты феномена суицидальности, установлены базовые мотивационные причины совершения самоубийства подростками. Акцентируется неотложная потребность системного психопрофилактического и психокоррекционного решения проблемы подростковой суицидальности.

Ключевые слова: аутоагрессивность, суицид, суицидальное поведение, психопрофилактика, психокоррекция.

Pauk M.M.

Social-psychological features of suicide phenomenon displayed in modern teenagers

The author of the article has considered psychological features of suicide behaviour of teenagers. The basic essence aspects of the phenomenon of suicide have been exposed, base motivational reasons of accomplishing of suicide teenagers have been defined. Much attention has been paid to the system of psychological prophylaxis and psychological correction on solving the problem of juvenile suicide.

Keywords: suicide, suicide behaviour, psychological prophylaxis, psychological correction.